

312 p.

9. Maslow A. Self-actualizing and Beyond /A. Maslow.- Challenges of Humanistic Psychology. – N. Y., 1977. –р. 19 -78.

Кондратьева В. И. Самоактуализация человека: гуманистическая психология и религиозные практики.

Статья посвящена компаративному анализу положений представителя гуманистической психологии (А. Маслоу), логотерапии (В. Франкла) и содержанию и цели религиозных практик.

Ключевые слова: актуализация, человек, самоактуализация, религиозные практики, молитва, психология, гуманизм, вера

Kondratieva V. Human self actualization: humanistic psychology and religious practices.

A comparative analysis of the representative of humanistic psychology (A. Maslow), logo therapy (F. Frankl) and the content and purpose of religious practices was made. It is noted that feature spiritual processes of the XXI century is the pursuit of humanism in philosophy, psychology, religious studies, and in all areas of human activity. The humanity principle is considered as love not for the distant person, it considered to his neighbor, the motherland, the entire environment. In modern conditions leveled the basic principles of humanism – the attitude of one person to another and attitude to living and nonliving.

Emphasized on the exclusive role of self-actualization, which is regarded as life itself, and which also serves the communicative process. Herewith are fundamental starting points of renowned resonance in the culture of special channels – religion, certain religious practices and morality. But the soil of any choice is human existence which is based on humanistic communication, which is manifested in «trantsenzus» (transfer to other areas of life, beyond the everyday, ordinary experience). “Trantsenzus” is the key of prayers, sermons, parables. It prepared all construction content, supported by all its means of illumination, correlated with higher values. The author argues that “trantsenzus” is purely religious experience, it can be as spontaneous aspect of the disclosure of real marginal or extreme situations.

It is noted that the meaning of every human life associated with personal choice that makes a man. It involves the personal responsibility of each person. Thus, it is not only the responsibility of man to other people, but above all, to himself. This is the personal values every human life. They are mobile in nature and are different for human life and even different for different ages. Initial basis emergence, functioning and interaction of these values is the activity. Thanks to transcendent values emotionally, clearly experienced religious values

Generalized that religious experience is the treatment of the human soul to spiritual perfection, seeking such perfection, an attempt to realize his vocation. According to Christianity, man can realize itself in scientific research, in art, in any other activities, in love to the others, in compassion. When a person turns to spirituality, it is going through these higher senses, she belongs to the state of perfection.

Keywords: actualization, people, self-actualization, religious practice, prayer, psychology, humanism, faith.

Надійшла до редколегії 01. 03. 2013 р.

УДК 271

І. В. Кондратьєва

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ХРИСТІЯНІЗАЦІЯ ВІРМЕНІЇ ТА ОФОРМЛЕННЯ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИХ ОСЕРЕДКІВ

Розглянуто питання виникнення християнства у Вірменії та найдавніший етап діяльності інституціональних осередків. На основі аналізу наукових праць представників академічної науки, богословів, теологів, істориків, релігієзнавців та етнографів уточнюється дата хрещення Вірменії та утвердження християнства як державної релігії. З'ясовується утворення інституцій Вірменської церкви та їх первинна підпорядкованість.

Ключові слова: апостоли, християнізація, легенда, хрещення, Римська імперія, церква, громада

Історія християнства невичерпна для дослідників. Ідея Бога-Слово, що втілилася у життя та розповсюдилася в світі домінує в історії державотворення і культурній ідентифікації націй та народностей. Християнство поширювалося світом, відтворювало історію і сомо ставало історією. Процес розповсюдження християнства має свої закономірності, які закладені у віровченні та догматиці цієї релігії і які роблять її універсальною. Але поряд з цим завжди існує легендарна складова історичних подій яка особливо шанується, надає своєрідності та національної окраски вірі.

Полиетнічність та поліконфесіональність нашої держави роблять актуальним розгляд виникнення та існування будь яких релігійних спільнот. Особливу значущість мають питання толерантних відносин між різними християнськими церквами з огляду на своєрідну історію їх виникнення та певні віроповчальні розбіжності.

На історичних землях України, в межах Кримського півострова тривалий час більш-менш оптимально співіснували інституціональні осередки Вірменської церкви з мусульманськими, а потім і православними спільнотами. Звісно, що досвід подібних взаємин між різними віросповідними структурами заслуговує уваги хоча б з причин вирішення тих нагальних проблем, які виникають внаслідок міжцерковних негараздів у конфесійному полі сучасної

України. Відзначимо що в етноконфесійній конфігурації сучасної України окреме і досить вагомe місце займає вірменська спільнота.

Різні аспекти проблематики вірменського християнства розкривали у своїх працях богослови та церковні історики І. Троїцький, М. Орманіан, К. Саркісян, архієпископ Єзнік (Петросян), диякон В. Оганнісян, історики Дж. Кіракосян, Н. Адонц, А. Периханян, К. Дзюбишян, Л. Погосян, В. Арутюнова-Фіданян, А. Шагінян, І. Джавахов, Н. Апціаурі, англійський вірменознавець Д. Ленг та українські історики Я. Дашкевич, І. Гаюк, К. Пивоварська.

Отже предметом розгляду даної статті є питання виникнення християнства у Вірменії та найдавніший етап діяльності інституціональних осередків.

Так, поява християнських громад у Вірменії до цих пір належить до дискусійних проблем історичної та релігієзнавчої наук. Видатний візантіст та вірменознавець Микола Адонц мав усі підстави стверджувати: «Початок християнства тут, як і завжди, губиться у мороці легендарних сказань» [1, с. 345].

У більшості церковних переказів стверджується про поширення благовісті у Вірменії апостолами Фадеем і Варфоломієм. Свідчення про цих апостолів і їх діяння збереглися у багатьох давніх вірменських мартирологах (наприклад «Правдиве слово і сказання про святих священників воскянів», «Мучеництво святих Сукіасянів»). Зокрема, в агіографічній пам'ятці «Правдиве слово і сказання про святих священників воскянів» констатується заснування Вірменської церкви апостолом Фаддеем. Щоправда письмова фіксація цього факту, на думку К. Тер-Давтяна, припадає на V століття [див: 15, с. 167-168].

У вірменських середньовічних пам'ятках факт місіонерської діяльності апостолів Фаддея і Варфоломія подається за безсумнівний і як той, який не варто навіть доказувати. Так в «Історії Тарона» міститься послання Григорія Просвітителя до єпископа Леонтія, в якому сказано: «двоє [Фаддей і Варфоломій] прийшли сюди [у Вірменію]. І з допомогою Святого Духа взяли цю єпархію. І хоча вони загинули в ім'я істини [були страчені царем Санатруком – І.К.], але воля, яка все прощає, змилостивилась над ницістю нашою» [2, с. 166]. Ованес Драсханакертці свідчить: «...народ Асканазів був Господом даний в уділ святим Апостолам нашим Варфоломію і Фаддею для проповіді і благовісті, моці їх знаходяться у нас і престол їх прийняв живий мученик Григорій» [6, с. 68]. До цього, слово «Асканазі» варто сприймати як синонім слова «hauc», яке, в свою чергу, є позначенням землі вірменської у багатьох джерелах. Для прикладу, Корюн пише про «письмена країни Вірменської і народу Асканазського» [9, с. 13].

Звернемо увагу на спадкоємність церковного переказу щодо поширення християнської віри у Вірменії. Тобто, в наявності чітка апостольська послідовність: Фаддей, Варфоломій і Григорій Просвітитель. М. Адонц припускає: «Три цикли сказань, які групуються довкола імен Апостолів Варфоломія, Фаддея і Григорія Просвітителя знаменують три моменти проникнення християнства до вірменів» [1, с. 346]. При цьому саме з іменем Григорія Просвітителя пов'язується заснування християнської церкви. Принаймні, більшість вірменських історіографів визнають Григорія Просвітителя за фундатора церкви і місіонера, який навернув вірмен у християнську віру. Д. Ленг стверджує: «Історія цього навернення – одна із найулюбленіших серцю вірменського народу. Її майже казкові подробиці не заперечуються навіть скептично налаштованими істориками» [10, с. 184]. До речі, історію хрещення Вірменії відтворює «Житіє св. Григорія», яке пізніше увійшло до складу «Історії Вірменії Агафангелоса (V століття). Цілком вірогідно, що житійна версія, реконструйована Агафангелосом стала основою для подальших переповідань у працях багатьох вірменських середньовічних історіографів.

Узагальнюючи свідчення Фавстоса Бузанда, Агафангелоса, Ованнеса Драсханакертці, ми звернемо увагу на деякі факти, пов'язані з місіонерською діяльністю Григорія Просвітителя. По-перше, він належав до заможного парфянського роду [див: 1, с. 33] Сурен-Пахлавів, який в свою чергу, був відгалуженням царського роду Аршахідів. По-друге, Григорій був сином Анака, який вбив вірменського царя Хосрова I близько 238 року. Син останнього, цар Трдат III (Тірідат) довідавшись про це вбивство схоплює Григорія і ув'язнює в Арташирі (кидає в яму) десь на 15 років. Також він санкціонує переслідування християн у своїй країні. По-третє, цим вірменським царем близько 304 року були страчені 37 християнських цнотливих дів, серед яких виділялась красуня Ріпсіме. Після цього злочину Трдат був позбавлений розуму, перетворившись у дикого звіра. По-четверте, цар послухавшись поради своєї сестри Хосрова-духт звільнив Григорія із в'язниці. Григорій, в свою чергу, повернув йому здоров'я і розум, навернувши при цьому у християнську віру не тільки Трдата, але і його оточення. Як наслідок, зцілений Трдат приймає нову віру і проголошує християнство державною релігією Вірменії. Пізніше, на місці мучеництва святих дів Ріпсімеянок були споруджені три каплиці. Це стало свідченням того величезного значення яке надавали сучасники

подвигу святих дів. «Нова релігія повинна була мати своїх служителів» [див: 7].

З тих пір розпочинається урочисте утвердження християнської віри у вірменських областях, яке супроводжується планомірним знищенням культів язичницьких богів і богинь. Отже, як сказано у Фавстоса Бузанда: «в царювання Трдата – сина Хосрова вірменська країна просвітилась приємною любов'ю і вірою боговшанування, з якою познайомилась через великого священника Григорія...» [17, с. 8-9].

Звісно, що діяльність Григорія Просвітителя по організації християнських громад у Вірменії видається багато в чому неймовірною, розбавленою легендарними вставками. Але варто все-таки погодитися зі слушною думкою М. Адонца. Вірменський історик стверджував: «Легенда сама по собі позбавлена реальної основи, але вона є вірною, як символічне вираження тієї концепції, що діяльність Просвітителя знайшла ґрунт, удобрений мучеництвом Фаддея і що справа Григорія є продовженням місії апостола» [1, с. 352]. Щоб відділити легендарне від реального, варто торкнутись, насамперед, хронологічних рамок християнізації вірмен, пов'язаної з діяльністю Григорія Просвітителя.

Традиційною датою хрещення Вірменії визнається 301 рік. Подібне датування цілковито підтримується вірменською церквою і є авторитетним не тільки у колах церковних істориків (М. Орманян, Є. Петросян, о. М. Арамян), але й світських (С. Єремян, Г. Авакян, Р. Папаян, З. Балаян, Д. Ленг, І. Гаюк). Втім нині багато вчених-орієнталістів (Е. Файгл, М. Нейман, О. Казарян, П. Ананян, З. Кананчев, Е. Кулієв, І. Гамбар), зважаючи на аналіз деяких подій в історичних документах датують навернення Григорієм Просвітителем царя Трдата III і його оточення 314 роком. Між іншим, на наукових симпозиумах, на тему християнізації Кавказької Албанії, які проводились у Відні (грудень 1999 р.) і Баку (травень 2001 року) більшість істориків доказали, що вірмени як і албани та грузини, не могли прийняти християнство раніше 313 року. Отже, вірменська церковна концепція християнізації країни у 301 році не витримує наукової критики.

Надалі доцільно буде з'ясувати витоки традиційного датування та акцентувати на його неузгодженості з історичними реаліями. Для цього скористаємось основними аргументами, які можна почерпнути у працях Е. Файгла, З. Кананчева, Е. Кулієва.

Дату 301 рік дослідники, як правило, вираховують зважаючи на повідомлення Мовсеса Хоренаци про те, що Трдат (Тіридат) III стає царем на третьому році правління римського імператора Діоклетіана (284-305). Відповідно, Трдат III починає правити у 287 році. Разом з ним у Вірменію прибуває Григорій, син Анака, якого цар за відмову принести почесні язичницьким богам, кидає у «хоп-вірап» (глибоку яму) поблизу Арташата. За переказами, відтвореними вірменськими середньовічними історіографами Григорій був ув'язнений на 14 чи 15 років. Після цього він був помилуваний царем і став проповідувати благовісті.

Проте акт хрещення Вірменії не міг відбутись упродовж 301 року. Чому? По-перше, Трдат III стає царем Вірменії не у 287 році, а в 298 році. Точніше, після укладання Нісібінського договору між Римською імперією і Сасанідським Іраном, згідно з яким Вірменія стає сферою інтересів Риму. Підтвердженням 298 року як дати укладання договору є факт відсутності будь-яких повідомлень про царя Трдата в часи вторгнення сасанідської армії у Вірменію в 295 році. Не згадується цей цар і у 297 році, коли сталась битва в області Босвен, в якій з боку вірмен брав участь Артавазд Маміконян. Отже, можна погодитись з думкою В. Арутюнової-Фіданян яка у примітках до своєї праці «Оповідь про справи вірменські» стверджує: «Трдат III Великий – перший християнський государ Вірменії (298 – бл. 330) належить до династії Аршакідів. Відновлений на троні імператором Діоклетіаном після миру в Нізібіні в 298 році» [3, с. 211]. До цього дата 298 рік як початок царювання Трдата III нині сприймається більшістю істориків.

По-друге, на 303-304 роки припадає сумнозвісне «Діоклетіанове гоніння» християн в Римській імперії. Тому Трдат, який зобов'язаний був трон Діоклетіану не міг проводити незалежну від нього політику, тим більш вдаватись до християнізації. До того ж не слід забувати про повну політичну залежність Вірменії від Риму після 298 року. Натомість, вірменський цар, в свою чергу, теж затіяв гоніння християн в своїй країні, які, до речі, пов'язані були з мучеництвом Ріпсімеянок [див: 12, с. 67-71]. До цього, гоніння на християн в Римській імперії і у Вірменії були пов'язані між собою. Архієпископ Філарет (Гумілевський) слушно зауважував: «Цар вірменський хотів бути покірним слугою Діоклетіану і бажав робити тільки приємне звірському гонителю християн» [8, с. 134]. По-третє, зміна політичної кон'юнктури у союзерена (йдеться про укладання Міланського едикту 313 року) привела до відповідного сприятливого ставлення до християн і вірменського царя Трдата. Він, як влучно підмітив Фавстос Бузанд: «волею чи неволею вперше удостоївся прийняти християнську віру» [17, с. 31].

Як наслідок, – Вірменія була охоплена християнізацією. Цілком вірогідно, що це сталось після проголошення Міланського едикту. Принаймні у цьому році Григорій Просвітитель

був визволений з «хоп-вірап». Як підтвердження тому, – простий підрахунок $298+15=313$. На цей рік припадає поява повідомлень про проповідь християнської віри Григорієм, який у супроводі царя Трдата відвідує численні регіони Вірменії. Літописи зберегли свідчення про відвідування ними таких міст як Тіль, Арташат, Ксатн, Афруджя, Арзен, Мітредан і область Дерзан [12, с. 119].

Доречно припустити, що місіонерство Григорія Просвітителя навряд чи було швидкоплинним та тріумфальним. Іншими словами, зважаючи на особливості катехуменату та обширність територій Великої Вірменії можливою датою християнізації у Вірменії слід визнати не 313 рік, а 314 рік. Між іншим, Григорій був висвячений в єпископи архієпископом Кесарії Каппадокійської Леонтієм саме у 314 році. Аргументацію на користь цієї точки зору пропонує П. Ананян у відповідній статті [див: 18]. Тому, починаючи з цієї дати можна стверджувати вже про наявні процеси інституціоналізації вірменської церкви, які здійснювались при сприянні держави. Принаймні, в регіонах Вірменії формується структурована церковна ієрархія і з'являються християнські громади.

З іншого боку, в часи Григорія Просвітителя постає інститут чернецтва. Точніше, чернецтво привносять у Вірменію подвижники, брати Антонін і Кронід, які прибули разом з Григорієм з Каппадокії і Севастії. Додамо, що святі Антонін і Кронід виявились засновниками не стільки вірменського чернецтва, скільки фундаторами чернецтва кіновіального типу, тобто співжитного. Першим кіновіальним монастирем стає організований близько 315 року монастир св. Іоанна Передтечі в Таронській області. Його настоятелем став учень Григорія, сирійський подвижник Зеноб Глак. Останній відомий нам як вірогідний автор «Історії Тарона». Хоча варто уточнити. В. Арутюнова-Фіданян на основі прискіпливого аналізу цього джерела, узагальнює: «Один із найбільш таємничих і дискусійних пам'яток середньовічної вірменської літератури, збірка «Історія Тарона», приписується двом авторам – Зенобу Глаку і Іоанну Маміконяну» [4, с. 13].

Просвітительська діяльність Григорія не була якісно новим етапом переходу Вірменії від язичницького віросповідання до християнського. Іншими словами, варто акцентувати на тих передумовах які сприяли інституціональному оформленню Вірменської апостольської церкви. По-перше, слід вказати на наявні осередки християнства в Осроені, Адабені і Каппадокії, – тих регіонах які межували з Вірменією. Відповідно, політичні, культурні й навіть торговельні зв'язки вірменських правителів з цими державами не могли не посприяти процесу проникнення християнських ідей та уявлень. В. Болотов припускав: «в 91-109 роках Едеса не мала власного правителя і була в залежності від адабеньського (з резиденцією в Нісівіні) князя – вірогідно вірменського походження. Це могло бути сприятливим для місіонерської діяльності (через Едесу) у Вірменії» [5, с. 257]. Однак не варто відкидати версію про можливі інституціональні контакти перших християнських громад Вірменії з церквою Едеси. Тим більше, що на думку М. Адонца «існування християнської церкви в окраїнній вірменській області Софені в половині III століття можна вважати фактом, що не підлягає сумніву» [1, с. 348]. Цілком вірогідно, що едеська церква вплинула на появу межуючої з нею софенської. Тому заслуговують на увагу вказівки істориків (М. Адонца, М. Орманіана, К. Юзбашяна, А. Шагіняна, В. Арутюнової-Фіданян) на особливості поширення християнських ідей у Вірменії. Йдеться про початковий імпульс з Едеси через Софену і Тарон вглиб Вірменії. Як наслідок, – не варто ігнорувати факт генетичної пов'язаності першого благовістя у Вірменії зі світом сирійського християнства. Н. Пілугєвська слушно називала сирійців «вчителями вірмен» [16, с. 81].

Однак більшість науковців стверджували про два шляхи поширення християнства у Вірменії: сирійський чи едеський і кесарійський. Зокрема, згідно з розмірковуваннями М. Адонца перший шлях представлений був нащадками єпископа Албіана. Другий був пов'язаний з діяльністю Григорія на прізвисько Лусаворич (Просвітитель) й, відповідно, з постанням династії Григорідів. Звідси й виразні політичні вектори функціонування двох паралельних ієрархатів, особливо помітні в процесі формування церковної організації. При цьому, як зауважує М. Адонц: «Григоріди виступають прихильниками імперської політики, а Албіаніди співчувають більше персидській. Тут вплинула генетична розрізненість християнських течій, носіями яких вони були, – грецького і сирійського» [1, с. 353]. В. Арутюнова-Фіданян особливу увагу звертає на географічну прив'язку впливовості цих двох шляхів. На її думку: «З Едеси і Адабени християнські проповідники йшли в південні області Вірменії ще при першому аршакідському вірменському царі Трдаті I (54-88). Християнська проповідь в цей час проникала також у межуючий з Адабеною гавар Великої Вірменії Манкерт-гун. Другим центром християнської проповіді, що йшла з Едеси був гавар Артаз» [4, с. 7-8]. Тепер щодо дієвості кесарійського шляху, запровадження християнства серед вірмен. В. Арутюнова-Фіданян узагальнює: «Перші громади малоазійських місіонерів засновують в сусідніх з Каппадокією і Малою Вірменією гаварах Великої Вірменії: Дараналі, Екелесені,

Держані» [4, с. 8].

По-друге, евангелізації Вірменії та оформленню відповідних інституціональних осередків побіжно посприяли існуючі в той час єврейські колонії. Зазвичай перші проповіді вчення Ісуса Христа лунали в тих місцях, де знаходились єврейські громади. За свідченням Єзніка Петросяна такі громади функціонували у Тигранакерті, Арташаті, Вагаршапаті, Зарекавані» [7].

По-третє, не варто все-таки відкидати існуючу у Вірменії локальну християнську традицію, вкорінену ще в часи апостолів Фаддея і Варфоломія. Мова йде, в першу чергу, про невеликі громади вірних, очолювані єпископами. Принаймні, до нашого часу зберігся манускрипт про церковну кафедру, засновану апостолом Фаддеєм в Артазі, в якому повідомляється про висвяту його учня Закарії у місцеві єпископи. Цей манускрипт датується 649 роком і заслуговує на увагу подана у ньому лінія спадкоємності єпископів артазських. А саме, другим після Закарії єпископом стає теж учень святого Фаддея Зементос (72-76); потім Артнерсех (77-92); Муше (93-123); Шаєн (124-150); Шаварш (151-171), уродженець Агвана, святий Леонтій (172-190) [див: 13]. Останнім єпископом Артаза був Меружан (240-280), який очолив кафедру через 50 років після мученицької смерті святого Леонтія. Цей список артазських єпископів можна знайти також в історичних працях Агафангела і Фавстоса Бузанда.

Отже, за церковними переказами, слід визнати наявність нечисленних християнських громад, зосереджених принаймні в Артазі і Сюніку. Проте, чи стали ці громади осередками для формувань єпископій у 70-х роках I століття – середини III століття? На жаль бракує історично достовірних джерел для відповіді на це питання.

Коли все-таки з'являється церква у Вірменії? Документально підтвердженим фактом наявності організованої інституції є свідчення Євсевія Кесарійського, яке відноситься до середини III століття. У «Церковній історії» (VI, 46, 3) він згадує про Діонісія, єпископа Олександрійського як автора послання «братам у Вірменії», у яких єпископом є Меружан. Це послання, на думку істориків, датується 351-255 роками. Зокрема, М. Адонц, узагальнюючи джерела, підтверджує: «Найдавніше ж повідомлення про вірменську церкву відноситься до половини III століття; на той час згадується у вірмен єпископ Меружан, з яким перебував у переписці олександрійський єпископ Діонісій (248-265)» [1, с. 347]. Щоправда, поки що з достовірністю невідомо, – де знаходилась єпархія Меружана. Для прикладу, М. Адонц припускає: «вірніше приурочити місцезнаходження єпископа Меружана саме до Софені» [1, с. 347]. До цього, більшість істориків вважали Меружана єпископом Севастії (Мала Вірменія).

Цілком вірогідно, що з середини III століття можна стверджувати про початок найдавнішого етапу функціонування інституціональних осередків вірменської церкви. При цьому майже до кінця IV століття Вірменія знаходилась переважно під протекторатом Візантійської імперії. Відповідно варте уваги припущення про церковний вплив Візантії на особливості процесів інституціоналізації вірменського християнства. Щодо проблеми ієрархічного підпорядкування тодішньої вірменської церкви. Її перші предстоятелі (від Григорія Просвітителя до Нерсеса Великого) принаймні до 70-х років IV століття отримували сан внаслідок хіротонізації, вчиненої в Кесарії Каппадокійській. В подібному порядку хіротонізації слід вбачати виразне політичне підґрунтя, оскільки упродовж III-IV століття територія так званої Малої Вірменії у політичному відношенні була частиною римської провінції Каппадокія. В. Болотов стверджував про «церковну залежність Вірменії від Кесарії Каппадокійської (по 378 рік), від кого святий Григорій отримав хіротонію...» [5, с. 278]. Так, єпископські кафедри Малої Вірменії як Мелітінська, Севастійська, Нікопольська в ті часи перебували в юрисдикції архієпископа Кесарійського. Крім того, більшість вірменських архієреїв отримували освіту саме в Кесарії Каппадокійській. Побіжним свідченням канонічної підпорядкованості Вірменської кафедри Кесарії є також підпис під рішеннями I Вселенського собору Леонтія, «архієпископа Кесарії Каппадокійської, Понта Галатійського, Пафлагонії, Понта Полемаїкського, малої і Великої Вірменії» [14, с. 310].

Щоправда подібна церковна залежність Вірменської церкви від Кесарії не була надто обтяжливою. М. Адонц слушно зауважував: «Посвячений в Кесарії Григорій був стосовно кесарійського престолу таким же єпископом, як єпископи Мелітени, Севастії і інших міст, з тією різницею, що залежність Григорія як єпископа самостійної держави, який користувався лише покровительством імперії, мала формальний характер» [7, с. 360]. Але з іншого боку, архієреї Кесарії намагались утвердити духовну пріоритетність своєї кафедри над християнською Вірменією. Подекуди ця духовна пріоритетність претендувала на статус винятковості. М. Марр акцентував на наступному: «у всіх редакціях історії Григорія Просвітителя виняткова увага присвячується грекам, вся справа християнського просвітництва Вірменії в ній зображується, як успіх місіонерської діяльності грецької

Кесарійської церкви. Так, по суті подається і в національній вірменській обробці» [11, с. 156]. Втім, наголос на діяннях кесарійського місіонера сприяв своєрідній монополізації на роль саме візантійської церкви в процесі утворення християнських інституцій у Вірменії. Натомість, сирийський вплив (лінія Албіанідів) відверто ігнорувався. М. Марр категорично не згоден з таким ігноруванням. Він стверджує: «Факти вочевидь свідчать, що фундамент місцевої вірменської церкви покладений сирийцями чи під впливом сирийців» [11, с. 156]. В будь-якому випадку логічним буде припущення М. Адонца про два шляхи запровадження християнства у Вірменії й, відповідно, про подвійний вплив на процеси його інституціоналізації.

Після смерті першоієрарха Нерсеса Великого у церковній політиці Вірменії остаточно утверджується автокефалізм. Тобто, тодішній вірменський цар Пап Аршакуні (369 – бл. 374) не посилає Саака, сина Нерсеса в Кесарію Каппадокійську для хіротонізації. Натомість, за царським наказом його висвятили місцеві єпископи «щоб не підпасти під вплив тих, хто відзначений патріаршою владою» [6, с. 72]. Додамо, що висвята нового предстоятеля Вірменської церкви своїми єпископами виявилась своєрідною акцією утвердження незалежності церкви, санкціонованою царською владою в особі Папа, про якого, між іншим, не дуже добре відзиваються літописці, починаючи з Фавстоса Бузанда. З тих пір вірменський першоієрарх отримує патріаршу кафедру у місті Вагаршапат (пізніше Ечміадзін).

Незважаючи на подібний «неканонічний» для греків демарш, Вірменська церква тривалий час підтримувала стосунки з кесарійською кафедрою. Втім, – які були перші автокефалістські кроки вже католікоса Саака, останнього з роду святого Григорія? Б. Нелюбов вважає: «католікос Ісаак здійснював неодноразові спроби відновити попередні відносини обох церков, однак національні і політичні фактори сприяли послабленню відносин Вірменії з Кесарією і створенню незалежної Вірменської Церкви» [14, с. 311].

В будь-якому разі автокефалістська політика Вірменської церкви набуває чинності. До цього, така політика була підготовлена ще архієпископом Нерсесом Великим. При його патріаршестві набуває остаточно вигляду розгалужена церковна ієрархія. Крім того, Вірменська церква починає пристосовуватись до нахарарського укладу держави. Іншими словами, патріаршество Нерсеса Великого (353-373) можна вважати своєрідним завершенням найдавнішого періоду функціонування Вірменської церкви.

Бібліографічні посилання:

1. Адонц Н. Г. Армения в эпоху Юстиниана / Н. Г. Адонц. – Ереван: Изд. Ереванского ун-та, 1971. – 526 с.
2. Айвазян К. В. «История Тарона» и армянская литература IV-VII веков / К. В. Айвазян. – Ереван: Изд. Ереванского университета, 1976. – 409 с.
3. Арутюнова-Фиданян В. А. „Повествование о делах армянских“. (VII век). Источник и время / В. А. Арутюнова-Фиданян. – М.: Индрик, 2004. – 272 с.
4. Арутюнова-Фиданян В. А. Сирийцы в Тароне (по данным «Истории Тарона») / В. А. Арутюнова-Фиданян // Вестник ПСТГУ. – III: Филология. – 2007, вып. 1(7). – С. 7-25.
5. Болотов В. В. Лекции по истории Древней Церкви. / В. В. Болотов. – Т. II История церкви в период до Константина Великого. – К.: Изд. им. свят. Льва, 2005. – 492 с.
6. Драсханакертци Йованнес. История Армении / Драсханакертци Йованнес; Перевод с древнеармянского М. О. Дарбинян-Меликян. – Ереван: Советакан грох, 1984. – 400 с.
7. Езник (Петросян), епископ. Армянская Апостольская Святая Церков / Езник (Петросян); Изд. 3-е. – Краснодар: Епархия Юга России Армянской Апостольской Церкви, 1998. – 96 с.
8. Историческое учение об Отцах Церкви Филарета (Гумилевского), архиепископа Черниговского и Нежинского. – Репринт. – Т. I. – К.: Изд-во им. святителя Льва, папы Римского, 2008. – 240 с.
9. Корюн. Житие Маштоца. История жизни и смерти блаженного мужа, святого вардапета Маштоца, нашего переводчика, (написанная) учеником его вардапетом Корюном [Электронный ресурс] / Корюн; Пер. с древнеармянского Ш. В. Смбатяна и К. А. Мелик-Огаджаняна. – Режим доступа: et/istoriya/armenia/korun/index.html – Назва з екрану.
10. Лэнг Д. Армяне. Народ-созидатель / Д. Лэнг; Пер. с англ. Е. Ф. Левиной. – М.: ЗАО «Центрполиграф», 2005. – 350 с. – (Загадки древних цивилизаций).
11. Марр Н. Аркаун, монгольское название христиан, в связи с вопросом об армянах-халкедонитах / Н. Марр // Византийский Временник. – СПб, 1906. – Т. XII. – С. 1-68.
12. Марр Н. Я. Крещение армян, грузин, абхазов и аланов святым Григорием. Арабская версия Агафангела / Н. Я. Марр // Записки Восточного отделения императорской АН. – СПб., 1905. – Т. XVI. – С. 63-211.
13. Меружанян А. Апостол Варфоломей в Армении / А. Меружанян // Ноев Ковчег. – 2006. – август. – № 12 (107).
14. Нелюбов Б. Древние Восточные Церкви. V. Армянская Церковь / Б. Нелюбов // Альфа и Омега. – 1999. – № 2 (20). – С. 308-339.
15. Памятники армянской агиографии / Пер. с древнеармянского, вступительная статья и примечания К. С. Тер-Давтян. – Ереван, 1973. – Вып. I. – 328 с.
16. Пигулевская Н. В. Итоги и перспективы отечественной сириологии / Н. В. Пигулевская // Семитские языки. – Вып. 2. – Ч. 1. – М., 1965. – С. 75-81.
17. Фавстос Бузанд. История Армении. Повести Бузанда / Фавстос Бузанд; Пер. с др.-арм. и коммент. М.

А. Геворгяна ; Под ред. С. Т. Еремяна. Вступит. ст. Л. С. Хачикяна. – Ереван : Изд. АН Арм. ССР, 1953. – 238 с.
18. Ananian P. La data e le circostanze della consacrazione di S. Gregorio Illuminatore / P. Ananian // Le Muséon.
–1961. – Vol. 74. – P. 43-73. (358)

Кондратьева И. В. Христианизация Армении и оформление институциональных объединений

Рассмотрены вопросы возникновения христианства в Армении и древнейший этап деятельности институциональных объединений. На основе анализа научных работ представителей академической науки, богословов, теологов, историков, религиоведов и этнографов уточняется дата крещения Армении и утверждения христианства как государственной религии. Выясняется образования институций Армянской церкви и их первоначальная подчиненность.

Ключевые слова: апостолы, христианизация, легенда, крещения, Римская империя, церковь, общество

Kondratieva I. Christianisation of Armenia and institutional design associations.

On the historical lands of Ukraine, within the boundaries of the Crimean peninsula long time existed optimal institutional cells of the Armenian Church of Muslim and Orthodox communities. The experience of such relationships between the different structures by religious merit to address critical issues which arise from inter-church problems confessional field in Ukraine. The configuration of the modern Ukraine ethnoconfessional separate and quite important place Armenian community. On the assumption of the issues of Christianity in Armenia and the oldest phase of institutional associations. It based on the analysis of scientific representatives of academia, scholars, theologians, historians, theologians and anthropologists specified the date of Baptism in Armenia and the establishment of Christianity as the state religion. It was noted that the Armenian medieval history legend of missionary apostles Thaddeus and Bartholomew served as an undoubted fact, which is proven. Taking this view, the author turns to the legend of Gregory the Illuminator who baptized the Armenia in 314, and states that this date can be the movement of the process of institutionalization of the Armenian Church, which was conducted with the assistance of the state. Sets clear apostolic succession: Thaddeus, Bartholomew, and St. Gregory the Illuminator. In this case, it is the name of Gregory the Illuminator associated formation of the Christian church. At least, most of the Armenian historiographers recognize Gregory the Illuminator as the founder of the church and the missionary who converted the Armenians to Christianity. In the regions of Armenia formed the structure of church hierarchy and also the arising of Christian communities. It is noted that the evangelization of Armenia and design appropriate institutional associations in some way contributed to the existing at that time in the territory of Armenia Jewish colonies. Moreover, almost to the end of IV century Armenia was mainly under the protection of the Byzantine Empire. However, this dependence of Armenian Church of Caesarea was not burdensome. Arise developed church hierarchy and the church is adapted to the peculiarities of the state system of Armenia.

Keywords: apostles, Christening, legend, baptized Roman Empire, the church, the community

Надійшла до редколегії 26. 02. 2013 р.

УДК 130. 3

Ю. Г. Крат

Днепропетровский национальный университет им. О. Гончара

ФЕНОМЕН «ДРУГОГО» В ЭКЗИСТЕНЦИАЛЬНОЙ ФИЛОСОФИИ Ж.-П. САРТРА

В статье осуществлен анализ феномена «Другого» в контексте учения Ж.-П. Сартра в его конститутивных аспектах. Выявлено, что рассмотрение данного феномена в философской концепции Ж.-П. Сартра, возможно в гносеологическом, экзистенциальном, соматическом и персоналистическом аспектах.

Ключевые слова: «Другой», бытие-для-другого, фактичность, самоотчуждение, самосознание, свобода, объективация.

В нашем противоречивом мире тема Другого для современной философии стала одной из ведущих благодаря двум взаимоисключающим обстоятельствам. С одной стороны, усложнение коммуникации и нарастание их различных форм позволяет разнообразить способы общения, открывать новые горизонты сосуществования с Другим и, тем самым, выявить новые стороны индивидуальности. С другой стороны, те же самые процессы ведут к возрастанию анонимности самих субъектов общения, когда другая сторона воспринимается просто как некто, когда реальный Другой превращается в знак, когда ты сам становишься знаком в общении, социальной маской. Сложилась ситуация, которую описал Э. Фромм в своих экзистенциальных противоречиях: тяге человека к человеку с надеждой на подтверждение своего уникального существования противостоит боязнь раствориться в Другом, потерять свою уникальность.

В связи с этим, необходимость рассмотрения проблемы Другого в контексте экзистенциальной философии Ж. – П. Сартра, заключается в том, что именно ему удалось, на наш взгляд, глубоко проанализировать эту проблематику в связи с бытийными структурами существования. Ж.-П. Сартр был первым, кто подметил амбивалентное отношение к Другому: стремлению к воссоединению противостоит отчуждение, желание противостоять тотальному подчинению себя Другому.

Данной теме посвящены работы Н. Аббаньяно, Н. Бердяева, Г. Бергинера, А. Богомолова,